

КОЛЛЕКЦИОНЕРДАР БЫЫСТАПКАЛАРЫГАР

Алтынны 3 күнүгэр улуус киинигэр "Арчы дьыэтин" иһинэн үлэпиер куруһуоктар сезоннарын аһыы тэрээһиннэрэ буоллулар.

Бу күн "Утум" айыы кыһатын быыстапкалары саалатыгар коллекционердар быыстапкалары аһылына. Чурапчы коллекционердарын түмсүүлэрин аатыттан киинлэр үлэлэрин Марфа Дьячковская билиһиннэрдэ. "Арчы дьыэтин" салайааччыта Надежда Заволоцкая "Утум" айыы кыһатын иһинэн быыл ытыллыахтаах куруһуоктар үлэлэрин билиһиннэрдэ, сылдыалларыгар ыһырда.

Быыстапка коллекция араас көрүнэ туруоруллубут. Хайахсыттан Елена Тарасова убайа 100-тэн тахса закигалка араас көрүнүн муспутун абылбыт, Иван Попов успурт тизмэтигэр коллекциялар өрөспүүбүлүкэ киэнник биллэллэр. Быыл Аммада буолбут ыспартакыйаадаба Николай Захаров успурка ситиһилэрин муспут

коллекциятын туруорбута киэн сэнээриини ылбыта. Бу быыстапкада ити тизмэтэн абылбытын көрдөрүүгэ туруорда. Вера Григорьева 1969 сылтан муспут ат сүүрдүүтүн бырагыраамалара, аһа сыһыаннаах боруодаларынан, дьүүһүннэринэн араарыы, о. д. а. тизмэлэргэ наардаан муспут коллекцията эмиз киэн сэнээриини ылла.

Коллекционердар быыстапкалары бу күнүргэ көрдөрүүгэ тураллар. Кэлин, көрүн, кэрэхсэн.

Алексей СЛЕПЦОВ.

ИСТИН КИЭҺЭНИ АТААРДЫЛАР

Аһа саастаахтар декадаларын чэрчитинэн, бу күнүргэ киинлэргэ анаммыт араас тэрээһиннэр ытылла тураллар. Алтынны 3 күнүгэр улуустаабы киин библиотэтикэбэ "Киин" ТОС бэйэлэрин аһа саастаахтарын ыгыран, «Ис сүрэхтэн» диэн көрсүүнү тэрийдэ.

ТОС салайааччылары эһэрдэ тылларын этилэр, эдэрдэр ааттарыттан Варвара Орлова ырыатын-тойугун бэлэхтээтэ. Балдыттар 60-нус-70-нус сыллардаабы таһастарын кэтин кэллилэр, бу сыллардаабы кизгэл, мал-сал быыстапкатын туруордулар. Түөлбө салайааччылары уонна актыба туруорбут оһурут аһын араһын, миннигэс барыаньыларын сүүйүүлээх сонньууга оонньотон, сэргэхолтиини таһаардылар.

Аһа саастаахтарбыт ТОС үлэтигэр бэйэлэрин баба санааларын, сонун көрүүлэрин этилэр. ТОС салайааччыта Василий Пономарев Кыайы 75 сылын көрсө "Локомотив" өкүбүгэр сагарды үлэтин, эби степаны онорор баба санаалаабын эпитигэр толору өйөөтүлэр.

Ити курдук, сылабаар тула ирэ-хоро кэлсэтин, ааспыты ахтыһан, ыллаан-туойан истин киэһэни атаардылар.

«СО» кэр.

„ЫТЫК СААС—ДЬОҢУН ОЛОХ“

Аграфена Игнатеевна олобун, үлэтин, уопастыбаннай үлэбэ кыттытын мусой дириэктэре Юрий Топстоухов ситиһи билиһиннэрдэ. Эһэрдэ тылы улуус дьокутааттарын Сэбиэтин бэрэссэдээтэпэ Афанасий Захаров, Чурапчы нэһилиэгин баһылыга Владимир Сивцев, улуустаабы кырдыбаастар сэбиэттарын бэрэссэдээтэпэ Матрена Матвеева, үрэх саалаттын начаалынныга Юрий Посельская, үрэх үлэһиттарын профсойуунун кэмитиэтин бэрэссэдээтэпэ Егор Давыдов, культуура бэтэрээнэ Валентина Пинигина, «Ай» студияттан Муосчут Кыйыһа Айылгы Пинигина, «Киин» ТОС салайааччыта Василий Пономарев, Болтоно нэһилиэгин баһылыга Варвара Макарова, үрэнээччитэ, үлэ бэтэрээнэ Ирина Петрова, ыаллы оһорбут Эльвира Павлова, о. д. а. этилэр. Киинлэр Аграфена Игнатеевна оһону иһтигэ-үрээтигэ өр сылларга үлэлээбитин, 600-тэн тахса үрэнээччини үрэх-билии сырдык аартыгар сирдээбитин тоһоолоон бэлэтээтилэр, Саха Өрөспүүбүлүкэтин Ил Дархана Егор Борисов киини улаханлык убаастыыр учууталын быһыытынан билиһиннэр, сибээстэһэрин этилэр. Тустаах үлэтин таһынан уопастыбаннай үлэлэргэ актыбынайдык кыттарын, тэрийээччи, көбүлээччи буоларын, кэрэни кэрэхсэн сибэки, мас оһордуутунан дьарыктанарын этилэр. Үгүстэрэ үрээппит оһолоро, үчүгэйдик билэр дьоно буолан этиилэр сүрдээх истинник, ис дууһаттан табыстылар. Оһолоро, сиэннэрэ ийэлэрин, эһэлэрин таптыылларын, ытыктыылларын, киинэн

киэн тутталларын ис сүрэхтэриттэн долгуһан туран этилэр. Ытык кырдыбаастыт барахсан киинэхэ анаммыт үгүөкэн тыллары, ыллам ырыалары үрээкөтө мичилиэз оһорон иһиттэ, улаханлык долгуйда.

Аграфена Игнатеевна киини чиэстии муспут, бу дьаһалы тэрийбит дьонно махтанна. „100 сааслар тийэрбэр албаабыккытын ылынабын. Доруобуйам кыайарынан оһорорго тылбын бизрээбин. Киһи көрөрүн-истэрин, илиитэ хамсыгырын туһары үлэни сатыахтаах, олохо тардыһахтаах“ - диэбитин долгуһа иһиттибит, ытык тыһынан доһуһоллаатыбыт.

Аграфена Игнатеевна быыстапкаба абылбыт саха дьахтарын дьогдьуурдаах, оһоллох, иһингэр мельхиор, оһуруо симэхтээх соно, олус мындырдык тигиллибит чаппарааба, үтүлүктэрэ, оһуруолаан, араастаан симээн тикпит суумкалары, о. д. а. оһолуктара улахан сэнээриини ыллылар.

Ытык киһибит, оһолорун, сиэннэрин, хос сиэннэрин, дьонун-сэргэн тапталларыгар ытыктабылларыгар угуттанан этэнгэ оһор үйэн уһаатын!

Алексей СЛЕПЦОВ

Манньык ааттаах быыстапка А. А. Саввин аатынан Чурапчытаабы кыраайы үрээтэр мусойга алтынны 4 күнүгэр буолла. Манна „Мин дьыэ кэргэним ытык мала“ диэн дьыэ-кэргэнигэ, аймахтыыларга улахан суолталаах, элбэх өйдөбүлү иһэриммит, ытыктанар маллары көрдөрүүгэ туруораллар.

Мусой итинник тэрээһинин чэрчитинэн, улууслутугар ытылла турар Кырдыбаастар декадаларын чэрчитинэн, учуутал күнүн көрсө, Саха Өрөспүүбүлүкэтин үрэхтээһиннэ Бочуоттаах бэтэрээнэ, улуус Бочуоттаах олохтооһо, норуот маастара Аграфена Игнатеевна Санникова айар үлэтин быыстапкага туруорулунна. Улууслутугар убаастанар, 600-тэн тахса оһону үрээппит, аны саас 90 сааһын туһуохтаах ытык киһибитин чиэстии, киини үлэтигэр, талааныгар сүгүрүйэ, элбэх киһи муһунна. Улуус, нэһилиэгэр саалаталарыттан, араас түмсүүлэртэн, ыаллы оһорбуттар, үрээппит оһолоро бааглар. Төрөппүт оһолоро, сиэннэрэ, хос сиэннэрэ күндүттэн күндү киһилэрин арыаллыы, уйабаастык көрө-истэ сылдыаллар.

Үйэттии

Аата инэриллэрин өйүүбүт

Ийэ... Бу үс дорбоонцо орто дойдун олобун кэрэтэ, сүдүтэ, күндүтэ барыта тиһиллэр. Киһи-аймах, кыыл-суол, тыһынар тыһыннаах баарын тухары Ийэ уобараһа үчүгэйгэ үөрэтэ, сырдыкка сирдиэ, эрэли сабыа буоллабы.

Сыгыы берүүлээх бэйиэттэр, алгыстаах тыллаах суруйааччылар ийэ барахсаны хоһоонно хоһуйаллар, кэлсээндэ кэпсиллэр. Онно киһи мэлдьи алаһа дьэни арааччылааччы, оҕо биһигин бубэйдээччи, умуллан

эрэр сүрэҕи уматааччы. Чурапчылар кизн туттар, сөөр-махтайар, ытыктыыр ийэлэрбиттэн биридэстэрэ Прасковья Ильинична Борисова буолар. Дириң өйдөөх, ийэни тулхадыйбат санаалаах, үлэни өрө тулпут, кыһаҕаҕа кыһарыйтарбаанка, хорсундук хардыылаан испит тыа дьахтара оччотооҕу көлүөнэ ийэлэр мессуөннэрин дьын чачы туһулуур. Манньык ийэлэр саамай үгүс майгылаах киһи киһитин иитэн таһаарбытара.

Чурапчыбыт киһинигэр үлэтинэн-

хамнаһынан биир бастың, үрдүк ситиһиллэрдээх «Улыбка» уһууаан сана дьээтэ тутулга турар. Бу тэриптэ кэһэбэскитин дьон-сэргэ үөрүүтэ кэнчээри көлүөнэ инникитэ буолара саарбахтаммат. Үөрэх зигэтигэр дьонун кылааттарын киллэрсимбит биир дойдулаахтарбыт, үлэһит дьоммут-сэргэбит ааттара оҕуолаларга барыларыгар кэриэтэ инэриллэн, ураты тыһыннылар, иһирэх зигэни үөскэтэллэр. Бу көстүү көннөрү чизэ-бочуот, үйэттии эрэ быһыытынан

ыһыннылыбат. Бастатан туран эппиэтинэни ирдиир. Аата-суола инэриллибит киһи үлэлээбит үлэтин, олоҕо көрүүтүн, төрөөбүт дойдутугар кылаатын сыаналаан, үөрэх тэриптэ үлэтин хайыскатын торумнууругар, сыалын-сэргүн чопчулууругар бигэ тирэх буолар. Маны барытын өйдөөн, ыараннатын уһуну-киһи толкуйдаан баран «Улыбка» уһууаанна биир дойдулаахпыт, үлэһит тыа дьахтара 8 оҕо күн-күбэй ийэтэ, Оростуубулүкэбит бастагы Ил Дарханын иитэн таһаарбыт Прасковья Ильинична Борисова аата инэриллэрэ саамай сөптөөбүнэн ааҕабыт.

Чурапчы улууһун ыччата.

2019 – Арасыйыаҕа Тыйаатыр сыла

Сырдык ааттарыгар сүгүрүйэн

Быйылгы сыл Арасыйыаҕа Тыйаатыр сылынан биллэриллэн турар. Өссө үөрүүлээбэ, биһиги РСФСР уонна Саха АССР норуодунай артыыһа, П.М.Решетников аатынан Чурапчытаабы норуодунай тыйаатырбыт тэриллэбитэ 50 сылын туолла. Ити кэм устата үгүмэн киһи айар үлэ умсулҕаныгар куустаран, алтыһан аастабы, дьингээх норуот талааннаахтара үгүс көрөөччүнү сүгүрүттэхтэрэ, долгуттаҕара, үөртэхтэрэ, эмиз да ытаттаҕара...

Мин бу тыйаатырга 1976 сыллаахха режиссерунан ананан кэлэн, улсайа 34 сыл устата режиссерунан, дириэктэринэн, уус-уран салайааччынан үлэлээбитим. Киһи олобун биографията сана үлэни кэлбит сиригэр, туох - ханнык дьонно, кэлэктипкэ, түбэһэргиттэн улахан тутулуктаах дии саныыбын. Мин дьолбор, И.И.Кандинский, В.Н.Дьячковская, М.А.Герасимова, художественной сэбиэт И.Д.Неустроев курдук дьон салаалтларыгар түбэспитим, кинилэр субалэрин, ыйылары-кэрдиэлэрин истэн, сорук туруорунан баар артыыстарга тирэҕирэн, дьону үмүрү тардан, Иван Гоголев "Үрүн көмүс ингэһэ" драматын туруорууттан үлэбин саҕалаабытым. Барыта бу драмаҕа 37 киһи хабыллан, күн аайы түүн хойукка дьэри репетициялаан, режиссёрбитин худуһунньуктун В.Н.Дьячковская салаалтатынан оностон, көстүүмнэрибин наардааччы М.Г.Феофанова барыбытыгар, 37 киһизхэ, 16-с үйэ иккис аҕаарын таһаһы-сабын тигэн, мин бэйэм Саха тыйаатырыгар киһирэн, режиссер Ф.Ф.Поталовы, артыыстары көрсөн, субэ-ама ылан, испэктээкитин ыйылыбыт кэмизгэр көрөөччү дьүүлүгэр таһаарбылпыт уонна Чурапчы, Уус Алдан оройуоннарын нэһилиэктэринэн ситиһиллээхтик гостроллабылпыт. Артыыстарым ортолоругар анал үөрэхтээх испэктээкитэр М.А.Герасимова, В.Д.Пинигина бааллара, репетицияларга И.И.Кандинский байытынан киһирэн кытыһара. Кинилэр 1-кы үлэм ситиһиллээхтик тахсарыгар орооллара олус улахан этэ. Ити сыл илин энээр улуустар норуодунай тыйаатырдарын көрүү куонкурууска "Үрүн көмүс ингэһэ" драманан 1-кы мизэстэни ылбылпыт.

Дьэ, ол кэмтэн 43 сыл ааһа охсубут. Тыйаатырбыт аата-суола өрөспүүбүлүкэбэ эрэ буолбаанка, Уһук Илиннэ Илин Сибиригэ, Бүтүн Арасыйыаҕа билиннэ. Артыыстартан "үтүөлээх" да ааты элбэх киһи чизэстээхтик сүктэ, улууслут Бочуоттаах олохтоохторо да баар буоллугар, өрөспүүбүлүкэбэ "Лучший народный театр" дьин аат Чурапчы норуодунай тыйаатырыгар инэриллэнэ.

Бу үрдүк кирбиилэри ыларбытыгар кэмэ суох улахан кылааттарын киллэрбит, бүгүн биһиги ортобутугар суох, олохтор көрсүбүт баар - суох дьоммун ахтан-санаан аатар - мин ытык иһим дии саныыбын. Бу суруйа олонор, кинилэр тыһыннаах мессуөннэрин илэ-бааччы харахлар көрөбүн.

Норуодунай тыйаатыр санаттан сана саҕахтарыгар олук уурсубут, быһаҕы субэ-ама буолбут дьонно наар үчүгэйи баҕарар, ыллыктаабы эрэ субэтир сылааһынан эрэ сыдыаһа сылдьар, художественной Сэбиэт бэрэссэдээтэлин быһыытынан айар кэлэктип дириң убаастабылын ылбыт, биһиги бары таптыыр, ытыктыыр, умнубакка саныыр, ахтар ытык киһибит **Иннокентий Дмитриевич Неустроев**.

Оройуоммутугар 2 норуодунай тыйаатыры астарбыт, дууһатын сылааһын бар-дьонугар анаабыт, саамай уһундук Чурапчы култууратын муһалаабыт "Бочуот эһаҕа" уордьан кавалера **Иван Иванович Кандинский**.

"Фазаида Галагеновна Дьурулаева" дьин тапталлаах ааты уолаттарыттан чизэстээхтик сүкүтү, дьин-чачы култуура дьингээх байыаһа барыбыт эдэһийбит **Екатерина Еремеевна Дьячковская**.

Сүрэҕим кичэл мунуугар илдьэ сылдьар артыыстарым.

"Режиссербут 3 мунуутэ хойутаан калла.", дьин таннары көрөн олонор этэн чабылпыт, ол эрэри айар үлэм бастагы күннэригэн бэрэздээкэ үөрэллэ дьингээх учуутал **Александра Ильинична Герасимова**.

Тыйаатыр 1-кы быһыын арыысыбыт кырасаабысса Сусанна, кырдыбаастар дьилэрин олохтооҕо "биһиги, талааннаахтар, манньык

дьимэктээхпит" дьин саагоһу хантатар, интэринээт "хаайыы" олобуттан быһаһаары - эргэ тахсаары бары албаһын киллэрэн кылап-халап көрбүт Вэсена, 60 сааһыгар манан фартуктаах, баанчыктаах үөрэнээччи кыыс ороолларын өйтөн сүлпэт тына айбыт, тыйаатыр көстүүмнэрин кырасытык көрбүт-харайбыт, Чурапчы дьахталларыттан бастагы мелодистка, хаарыаннаах эдэһийбит **Матрена Егоровна Васильева**.

Артыыс ааттаабы, уран тарбахтаах уус, бэйэтин санаатын көрүүтүн этэн баран тэйэр, өмүрүн соробор этиллээ да суохтаах тыллары ыһыктар, тыйаатыр туһа дьин дьэиттэн сыаналаах да, наадалаах да маллары, таһаһы-сабы дьонун хаһытталгытынан тастыт, киһи кизэнэ кэрэмэһэ **Прокопий Кузьмич Дорофеев**.

Ырыаһыт, артыыс, олонхоһут бэрийэр бэрдэ, айар кэлэктипкэ көрү-күлүүнү сүкүтүнэн сылдьар, ороолларын арыт "сыта тахсар дьэри" айар көрөөччүлэр сүгүрүйбүт Дуолан Харалара беден-садан астык киһи **Егор Егорович Монастырев**.

Ыксыыр-кырыыр кэмнэ өрүү аттыгар баар буолар, "амбразураны" үгүстүк бүүлүү түспүт, тыйаатыр үлэлэрин хаартысканан үйэтиллит, хаһыакка хайбаабыт, нуучалыыттан тылбаастаан тыйаатыр репертуарын байылыт, ырыын кэнэппит бэриниллээх аҕа табаарыһым **Петр Сидорович Попов**.

Бүөтүрдүүн иннэлээх-сал курдук өрүү биһирэ сылдьар дириң биллилээх, элбэҕи аахпыт "хаама сылдьар энциклопедия", "дьэ, артыыстарын сирдэбит өйүө сууламмыт хаһыатын курдук мьнчыстан бу кэлэн турабын" дьин утары көрсөр дьингээх убайым **Иван Константинович Дегтярев**.

Сутаакылары абаһы көрөн кырыы хараһынан көрбүт, Бэстээх олохтооҕо дьахтары, Былпай кулба ойоҕо буолан Сайсарыны иминин эһээри туруммут, түүлээби мүнү туттараары, тонуэ эмээксинин арыгынан хатаһаабыт Кирилэһина, хара буолан ханыһа, мара буолан баарата суох сылдьар Хара Мотуо, онтон да атын хатыламмат орооллары айан көрөөччү дьингээх тапталын ылбыт **Елизавета Егоровна Попова**.

Сизриллэни кытта дорооболонор вегсанитар Тобоохол, дьыала ис бизэтэһэ хайдаҕа буолла дьин, өрүү мунаарар Сааран Дьаакыл, көһөрүүгэ хоту улуустарга Тоолуор аһыкатын илдьэн аны кинилэри сутата сыспыт, бэйэтэ ачыктыан ол дойдуга көмүс унуоҕа хаалбыт Миитэрээс, Роман Данилов эппитини, мылаарыйар, мылтаарыйар биһиги Леценкабыт, сценаҕа уһун үйэтинэн букатын да Кобзооммут **Василий Васильевич Кузьмин**.

Киһи, дөбөр, үлэһит да быһыытынан миһигин элбэхтик өйөөбүт "көһөрүүгэ" Уйбаан, "Эмээхситтэр эрэ тахсаллар" Абдулла, "Тизгэйбит" Омуннаах Уйбаан ороолларын айымнылаахтык арыыбыт саха тылын сценаҕа таба туттууга кырасытык үлэлэспит, тыйаатыр үбүлүөйдэригэр бэчээтинэй Бородуужсуйанан элбэхтик хааччыбыт, "Айар үлэһиттэр" кинигэм тахсытыгар табыс-тэннэ үлэлэспит, таһаарарбыт, махтаһынан эрэ саныыр, умнубат киһим **Гаврил Гаврильевич Попов**.

Суорун Омоллоон "Кукур Уус" драматын, Сэмэн Туматтыын иккэн "Бассабыык аймактар" дьин театрализованнай композицияны суруйан, ону бэйэтэ режиссер быһыытынан көрөөччү дьүүлүгэр таһаарбыт, "Сайсары", мизэстээх тьоммолуор режиссер

быһыытынан ис сүрэҕиттэн миэхэ көмөлөспүт, кэлин "Ил Түмэн" тутуах үлэһит буолбүт, Эрилик Эристин сизэнэ, элбэҕи да оноруохтаах хаарыан килибит **Семен Иванович Яковлев**.

Илин энээр Аҕа баһылытын Сынабы Баайы ис дьинин дириңник хорутан уобараһын айбыт, кизэһэнни оҕуоһа учуутала **Семен Константинович Кривошапкин**.

"Үрүн көмүс ингэһэ" драмаҕа Бөбүл Бөбө ороолун толорон Өлүөнэ эбэни өйөһөн туран, "Оо, эбэ хотуммут!"-дьин кизн туттан этиини "Ходуловтаабыр да үчүгэйдик эттибит"-дьин үөртүт-көппүт **Николай Николаевич Оконешников**.

"Только субай хаанынан!"-дьин 16-с үйэбэ нууччалаан Анньыһар Боотур буолан хабыр харсыһыыга киһирбит, беден-садан боотураат **Иван Михайлович Илларионов**.

Артыыстын сылдьан олоҕо дьолун булбүт, сцена уотун-күөһүн онорууга күөкэ ылсан үлэлээбит, тапталга умайбыт эдэр дьон ороолларын кыайа-хото тутан топорбүт **Иван Иванович Баин**.

Наһаа да үчүгэйдик өйөһөн-өйдөһөн биһир дьиз кэргэн курдук санаһан үлэлээбиллэбит, айбылпыт баара Санаан кэллэхпинэ, хараастабын, ахтабын, суохтуубун аҕай.

Эдэркээн артыыстар: Илья Находкин "Олобун - иннигэр" дьин пьесатыгар ыраас дууһалаах, эдэркээн бырадабыас Светлана Ысқылаат сэбиздиссэйэ харчыны уоран баран ол буруйун киниэхэ түһэрбит ырахан балаһыаньатыттан доһотторун өйөбүллэринэн кырдыгыһын булар, Бу туһуүлээх-тахсыылаах олус уустук дууһа хамсааһыннаах ороолу итэһтиилээхтик толорбүт **Анна Павлова-Слепцова**.

"Сайсарыга" ыһыраанньык ороолун олус үчүгэйдик толорбүт **Дмитрий Ершов**, ыанньыкыт эдэр кыыс ороолугар киһирэн кыбыстан имэ кыыспыт, оройуоммут бастын үнүкүтүтэ **Елизавета Макарова** элбэҕи да ахтаахтара хааллабы.

Сүрэхпитин хаанынан ытатан, биһиги ортобутттан күрэммиттэрэ...

Букатын оҕолор этэ эбээт...

Ити хаан-уруукурдук буолбүт дьонум - артыыстарым арай бу күнэ тийбит буоллуннар, төһө эрэ үөрүкөтүү, баһаарыһы буолааллар этэ...

Кинилэр сырдык мессуөннэрэ, кинилэри кытта алтыспыт дьон, биһиги сүрэхпитигэр өйбүтүгэр-санаабытыгар өрүү тиллэн кэлэ туруохтара. Умнубалпыт, кэриэстиибит, сүгүрүйэбит эһиги үтүө аакытыгар!

Надежда ЗАБОЛОЦАЯ, 1976 сылтан 2010 сылга дьэри тыйаатыр режиссера, дириэктэрэ, уус-уран салайааччыта, Саха АССР култууратын үтүөлээх үлэһитэ, Чурапчы улууһун уонна нэһилиэгин Бочуоттаах олохтооҕо.

Саха Өрөспүүбүлүкэтин Бочуоттаах бэһэрээнэ.

УЙГУ КЫҤАТА

"Чурапчы" ТХПК "Сага олох" хаһыакка ыйга биридэ тахсар апал сыһарылыта

Билинни туругунан 104 ынах сүөһү, 19 убаһа, 1 улахан сылгы өлөрүллэн, эттэрэ маһаһыннарга атыыга таһаарылынна, буддьүөт, оёноу иитэр тэрилтэлэргэ бэрилиннэ.

Соторутаабыта Тыва хаһаайыстыбатын министристибэтигэр Тыа бырабыыталыстыба бэрэссэдээтэлин солбуйааччы Денис Белосеров кыттыылаах тыа хаһаайыстыбатын бордууксуйаларын онорон таһаарааччыларга сүбэ мунньах ытыллыбыта. Итиннэ сага тэриллит Дикоросы Якутии тэрилтэ үлэтэ, инники былааннара көрүлүннэ. Кинилэр, сүрүннээн, сир аһын переработкааһыннан дьарыктаньахтаахтар—утахтары, барыанналары, о. д. а. оноруктаахтар. Бу тэрилтэ быйыл ТХПК 1,5 сэнтинир отону нэһилиэнньэттэн хомуйан бээрдэ. Хомуйбут отонноругар телебүрү тута онорбуттара Инникитин бэйэлэригэр оборудованиелары булуна сир астарыттан сиробу, барыаннаны онорор былааннаахтар. Овощехранилище ыраастанан, быйыл кыһын хортуппуйу хаһааныга ыларга бэлэм буолла. Харайыыга ылар сыаната, электроэнергияга сыана үрдээбитинэн, кыратык эбиллээ.

Эти соботуопкалааһынга быйыл өрөспүүбүлүкэттэн дотация көрүлүбүт буолла. Онон кэпэрэтиип 1000 тебэ иһинэн сүөһүнү өлөрүүгэ анаан туғоһа. Теһе сыанага тутарын бырабыытыанна мунньабынан быһаарыахтара. Алтынны ый бүтүүтэ Бырабыыталыстыба мунньаһар үүт, эт соботуопкатыгар аналлаах мунньах буолуоһа. Онон "Чурапчы" ТХПК салаатата байэтин киллэрэр этиитин бэлэмнээтэ. Үүт, эт туттарыллар сыанатын үрдэтэргэ туруорсар соруктаах.

Соторутаабыта Дьокуускайга ытыллыбыт "Ас үөл—2019" тыа хаһаайыстыбатын бордууксуйаларын быыстапкатыгар биһиги улууслут ситиһилээхтик кытынна. Итиннэ кэпэрэтиип кыттыыта эмиз улахан оруолу ылла. Кыайылаахтар номинацияларыгар тиксизгэр даһаны, дьон-сэргэ сэнээритин ылла, илдьибит бордууксуйалара хото атыыга барда. Алтынны 9—12 күннэригэр Москва куоракка сыглата ытыллар. "Көмүс күһүн—2019" быыстапкага Михаил Васильев салайааччылаах кыттыыны ылааччылар барыахтара. Итиннэ ары, сироп, ыһаммыт эт араас көрүнэ туруоруллуохтара.

ТЭРИЛТЭ КҮҤҮННҮ ТҮБҮКТЭРЭ

Күһүннү күннэр түмүктэнэн, кыстыкка бэлэмнэни ситэриллэн бэлэм буолбут кэмэ. Оттоһун, бурдугу, обуруот астарын хомуйуу бүтэн, кыһыны туоруур саппааһы ааһан-суоттаан былааннаны, кыстыкка теһе сүөһүнү, сылгыны, сибииньаны, көтөрү иитэри быһаарынан оннуларын буллалар түбүктээх бириэмэ. Ол сизэринэн, "Чурапчы" ТХПК салаатата кыһынны сүөһү өлөрүүтүгэр, обуруот аһын хаһааныга, үүтү соботуопкалааһынна, о. д. а. үлэлэргэ бэлэмнэ ситэринэр. Кэпэрэтиип бырабыытыаннаатын бэрэссэдээтэлэ Николай Аржаков күһүннү түбүктэригэр билиһиннэрэр.

Быйылгы кыстыкка кириигэ киин эбийиэктэргэ—хонтуораһа, хочуолунайдарга, киин буйунаһа, Мугудайдаабы ас-үөл камбинээтигэр, овощехранилищега өрөмүөннэр ытылланнар бэлэм буолбуттар. Киин хочуопунайга гаас кириэһтээх Үүтү соботуопкалааһын былаана балаһан ыйын

түмүгүнэн 87,5 туоннанан ситэ толоруллубата. Ити бири-инэтинэн кэлинги кэмнэ сүөһүлээхтэр ныйрайдарын ийэлэрин кытары хонууга ытан кэбиллээрэ буолар. Биир өттүнэн ыллааха, ити—сөл быһаарыныы. Күһүннү кэмнэ сүөһү сиргэ хоноро элбээччи, ийэтин кытары эмник барбыт ныйрай төлөһүйэн кыстыкка саниэлээх киирдэбинэ, этэннэ турарыгар кыах үөскүүр. Кыстык хаар түстэбинэ, хаһаайттар сүөһүлэрин энчирэппэккэ булан хотонноругар киллэрэллэрэ, уолларбакка үүтү ыллара эрэйиллэр. Очотугар сыллаабы былаан туоларыгар эрэл баар. Ааспыт сылларга алтынны, сэтинни, ахсынны ыйдарга былааны аһара толорон, сыллаабы былааны толоруллар ситиһиллибитэ. Үүтү тутуу бу ый 20-гэр диэри ары сыахтарыгар буолуоһа, онтон урукку схеманан массыннан таһан үүт соботуоттарыгар кириэһэ.

Күһүннү сүөһү өлөрүүтэ саһаланан эрэр.

ҮҮТҮ СОБОТУОПКАЛААҤЫН БАЛАҤАН ЫЙЫН ТҮМҮГҮНЭН

Нэһилиэктэр	Былаан 2019 г	отчуоттуур ый түмүгүнэн 2019 с.					тохсунньу - олунньу 2019 с.					
		балаһан ыйын		(- +) туонна	в %	Соботуопка 2018 с	2019г к 2018 с	былаан	факт	(- +) туонна	Соботуопка 2018 с	2019г к 2018 с
		былаан	факт									
Алаһар	395	56,84	56,103	-0,74	98,7	94,616	-38,51	340,02	384,19	44,17	401,96	-17,77
Бахсы	361	51,99	55,113	3,12	106,0	98,543	-43,43	311,03	391,45	80,42	367,54	23,91
Болтоно	327	47,06	26,219	-20,84	55,7	56,084	-29,87	281,53	196,36	-85,17	181,24	15,13
Болугур	686	98,74	78,507	-20,23	79,5	145,826	-67,32	590,67	462,95	-127,72	529,88	-66,92
Арыылаах	288	41,38	37,829	-3,55	91,4	70,895	-33,07	247,51	263,03	15,52	269,01	-5,98
Кытаанах	249	35,76	34,031	-1,73	95,2	55,798	-21,77	213,92	218,03	4,11	210,41	7,62
Мугудай	474	68,16	50,363	-17,80	73,9	117,695	-67,33	407,74	400,87	-6,87	435,53	-34,66
Одьулуун	711	102,27	74,928	-27,34	73,3	153,431	-78,50	611,78	532,57	-79,21	581,86	-49,29
Соловьев	522	75,08	94,892	19,81	126,4	132,593	-37,70	449,13	580,98	131,85	548,51	32,47
Сылан	806	115,89	86,599	-29,29	74,7	188,445	-101,85	693,25	685,11	-8,14	669,41	15,70
Төлөй	349	50,17	47,733	-2,43	95,1	76,999	-29,27	300,10	295,70	-4,40	305,29	-9,59
Хадаар	383	55,15	57,199	2,06	103,7	107,060	-49,86	329,92	405,20	75,28	415,01	-9,81
Хатылы	399	57,36	39,228	-18,13	68,4	71,083	-31,85	343,11	299,61	-43,50	278,36	21,26
Хайахсыт	308	44,26	33,147	-11,12	74,9	93,948	-60,80	264,77	269,20	4,42	304,98	-35,79
Хоптобо	615	88,52	47,263	-41,26	53,4	114,710	-67,45	529,54	409,08	-120,46	415,14	-6,07
Чакыр	461	66,26	68,651	2,39	103,6	109,304	-40,65	396,36	500,98	104,62	467,70	33,28
Чурапчы	293	42,17	22,881	-19,29	54,3	52,784	-29,90	252,27	179,82	-72,45	180,40	-0,58
Үүтү соботууп.	7627	1097,1	910,69	-186,39	83,0	1739,81	-829,13	6562,65	6475,15	-87,50	6562,22	-87,07

Быйылгы сылга 7627 туонна үүтү соботуопкалыыр былааннаахпыт. Итинтэн балаһан ыйын 6562,65 туонна соботуопкаланыахтааһа 6475,15 туонна ытыллан, 87,5 туоннанан ситэ толоруллубата. Бу кэмнэ ордук үчүгэйдик былааннарын 131,85 туоннанан аһарыт Соловьев, 104,62 туоннанан аһарыт Чакыр, 80,42 туоннанан аһарыт Бахсы, 75,28 туоннанан аһарыт Хадаар нэһилиэктэрэ үлэлээтилэр. Мөлтөх үлэлээхтэринэн 127,72 туоннанан толорботох Болугур, 120,46 туоннанан ситэ ылабатах Хоптобо, 85,17 туоннанан итээс ыабыт Болтоно, 72,45 туоннанан ситислээх Чурапчы нэһилиэктэрэ буоллулар.

Балаһан ыйыгар 1097,1 туонна ыаныахтааһа 910,69 туоннанан толоруллан, 186,39 туонна ситэ ыаммата. Бу ыйга үчүгэй көрдөрүүнү былааннарын 126,4 бырыһыан толорбут Соловьев, 106,0 бырыһыаны ситиспит Бахсы, 103,7 бырыһыан көрдөрүүлээх Хадаар, 103,6 бырыһыаннаах Чакыр ситистилэр. Онтон мөлтөхтүк үлэлээбиттэринэн Хоптобо, Чурапчы, Болтоно, Хатылы нэһилиэктэрэ буолаллар.

ТҮЯ ХАҢААЙЫСТЫБАТЫН МИНИСТРИСТИБЭТИН БИРИИНИГЭР

Балабан ыйын 28 күнүгэр Дьокуускайдаагы судаарыстыбаннай тыа хаһаайыстыбатын академиятын ипподромугар Тыа хаһаайыстыбатын министристибэтин бириинигэр ат сүүрдүүтэ ытылынна. Сүүрэр суолга барыта 6 улуус—Амма, Нам, Мэнэ-Ханалас, Ханалас, Сунтаар, Үөһээ Бүлүү сылгылар табыстылар.

Бастакы 1000 м. дистанцияга хаан анаардаах боруодаларга 4 ат сүүрдэ. Манна бастакынан Түмэн (Нам улууһа, 2017 с. төрүөх атыыр) 1 мүн. 07 сек. 6 дьэл кэллэ. Иккис Арманда (Мэнэ Ханалас, 2017 с. биз. бириэмэтэ—1.08.1), үһүс Губернатор (Чурапчы, 2017 с. атыыр, бириэмэтэ—1.09.5) буоллулар.

Иккис 1200 м. сүүрэр суолга 4 ат табыста. Бастакы мизстани Кэрэл (Нам, 2016 с. биз. бириэмэтэ—1.17.7) ылла. Иккис Софьяна (Мэнэ Ханалас, 2016 с. биз. бириэмэтэ—1.19.0), үһүс Мистер (Ханалас, 2017 с. атыыр, бириэмэтэ—1.20.8) табыстылар. Биһиги

2016 с. төрүөх атыырбыт Биг Бой төрдүс кэллэ, бириэмэтэ—1.24.2.

Үһүс 1600 м. 4 сүүрүк тахсыбытыттан биһиги 2015 с. төрүөх атыырбыт Анжонди 1.43.2 бириэмэлээх бастаата. Иккис Скай Файтер (Мэнэ Ханалас, 2014 с. атыыр, бириэмэтэ—1.44.0), үсүһү Варадеро (Амма, 2014 с. атыыр, бириэмэтэ—1.46.4) ыллылар.

Төрдүс сүүрүүгэ 2400 м. 4 ат кытынна. Бастакынан бу да сырыыга биһиги 2013 с. төрүөх атыырбыт Мейн Кониг 2.39.1 кэлэн кыайыы өрөгөйүн адалла. Иккис мизстэга Есаул (Нам, 2015 с. атыыр, бириэмэтэ—2.39.5) кэлэн табыста, үсүһү Мейзи Кинг (Амма, 2015 с. атыыр, бириэмэтэ—2.41.7) ылла.

Бэһис 1800 м. занету таһынан сүүрдүүгэ 4 ат сүүрбүтүттэн Эскайр (Амма, 2014 с. атыыр, бириэмэтэ—2.59.2) бастакынан кэллэ. Иккис мизстани Кондистатор (Сунтаар, 2013 с. атыыр, бириэмэтэ—2.01.3) ылла, үһүс Корибиан Бой (Үөһээ Бүлүү, 2013 с. атыыр, бириэмэтэ—2.01.8) буолла.

Алтыс 3200 м. сүүрэр суолга 4 ат табыста. Манна дистанцияны 3.47.8 түмүктээбит Айнцер Гут (Мэнэ Ханалас, 2015 с. атыыр, бириэмэтэ—3.47.8) бастаата. Иккисинэн Сандал (Нам, 2016 с. атыыр, бириэмэтэ—3.48.8) кэллэ, үһүс Литл Лайт (Амма, 2015 с. атыыр, бириэмэтэ—4.05.6) буолла. Биһиги Тускулбут табыллан сүүрбэтэ, 4.38.3 бириэмэлээх төрдүһүнэн кэллэ.

Уолсай түмүккэ 10 очукуолаах (икки бастакы, икки иккис, биер төрдүс мизстэлээх) Нам улуугун сүүрүктэрэ тахсан. Саха Өрөспүүбүлүкэтин тыа хаһаайыстыбатын бириинигэр сүүрдүү кыайылаабынан буоллулар, иккисини Чурапчы улуугун хамаандата 13 очукуолаах (икки бастакы, биер үһүс, икки төрдүс) ылла, үһүсү эмиз 13 очукуолаах, ол эрэн чурапчыларга хаачыстыбатынан баһыйтарбыт Мэнэ Ханалас хамаандата табыста.

БАСТЫН ҮЛЭЛЭЭХ АГРООСКУОЛАБА

Улууспут дьоно-сэргэтэ сыллата буолар „Асууел—2019“ өрөспүүбүлүкэтээҥи Тыа хаһаайыстыбатын бородууксуйатын быыстапкатыгар агрооскуолалары көрүүгэ Төлөй орто оскуолата бастаабытын үөрэ-көтө, кизэн тутта иһиттэ. Оскуола бу хайысхага үлэтин билсэ, Төлөйгө тийээн олохтоох оскуола тыа хаһаайыстыбатын салаатыгар үлэтир, үөрэтэр баазаларын көрдүм, салайааччыларыныын кэпсэтистим.

Оскуола агро хайысхатыгар салайааччынан үлэтир Егор Самсонович Сивцевтиин Налбар агааска баар сүөһү иитэр баазаларыгар тийдибит. Алааска кириэри кытары күөл кытылыгар мууска иитиэх хаастарын, кустарын туттаары, Иван Хоктановтаах сылдыаллар этэ. Муус сана тонон, сизкилэ курдук килбэчийэрэ, онон уу көрдөөн монуогура сылдыаллар быһылааһа.

Бу алааска эрдэ ССРС судаарыстыбаннай бириэмийэтин лауреата, биллиилээх сылгыбыт Михаил Семенович Толстоухов бааза тэринэн, сыспай сизэлгээҥи көрөн-истэн сылдыабыт Кини үлэтин-хамнаһын туһунан Егор Самсонович кизэн тутта, сүгүрүйэ кэпсээтэ. Билигин манна агрооскуола, Иван Хоктанов, Василий Смирников салайар бааһынай хаһаайыстыбаларын хотонноро бааллар. Кыстыкка кирии кэлэн, времүөн үлэтин түмүктээн эрэллэр. Бу күнүгэрэ ис өттүнээҥи электроуот

линиятын санардаллар. Барыта 30 төбө кыстыгыгар аналлаах хотонно толору киллэриэхтээхтэр. Билинни туругунан 35 сүөһүлээхтэр. Итинтэн 10 ыанньык сүөһүттэн 8 ньирэйи ылбыттар. Көрүүгэ-истиигэ 2 үлэнигээхтэр. Быйыл барыта 7 тунна үгү ыабыттар. Анаммыт сирдэригэн, арендаан 70 тунна оту соботуопкалаабыттар. Бэйэлэрин МТЗ-82 тыраахтардара охсубут, наймылаһан бириэмэллээхтэр. Гектар анаарыгар хортуоппуй ыспытара үчүгэй үүнүүнү биэрбит, 7 туннаны хомуйбуттар. Итини таһынан пришкольной участкага халпыыста, моркубу, субүкүлэни, обурсуну, помидору үүннэрбиттэр. Лааҕыры аһаннар орто, улахан кылаас оболорун 2 сезонна арааран үлэлээбиттэр.

Салгыы быйыл тэриллэбит „Сана олох“ сылгы кэпэрэтибин баазатын көрө, Толоон алааска айаннаабыт. Бааза тутуутун дуогабарынан туттааччылары наймылаһан, быйыл сайын саҕалаабыттар. Сылгыһыттар олорор дьэилэрэ, 2 боксалаах гараас, баанньык тутуулары ситэриллэн, бу күнүгэрэ бүтүөхтээхтэр. Кыбыы, дал тутуулары былаанналар. Инники өттүгэр бу алааска бас билэр сирдэрин бүтүннүү күрүөлүүр баҕалаахтар. Кэпэрэтиипкэ оскуола үлэтигэриниин кытыһан 122 сылгылаахтар, онтон 79—биз. Быйыл 45 убаһаламмыттар.

Оскуолаба төнөн кэлэн агро хайысхага үлэлэспит Егор Афанасьевич Смирникову көрүстүбүт. Кини Төлөй оскуолата 2004 сыллаахха

агро хайысханан сайдыыга көнүл ылан кирибитин, хайдах сайдан кэлбитин билиһиннэрдэ. Сыллата ытыллар оскуола рейтингин (таһымын) быһаарыыга быйыл 35 баалы ылбыттарын эттэ. Саамай үрдүк таһым 40 баал эбит. Үбүлээһин төһө баалы ылбыттарыттан тутулуктанар. Дирин агрооскуолатын, Чурапчы МУПК тэрилтэтин кытары шефтэһэн үлэтиллэр. Тыа хаһаайыстыбатын министристибэтин иһинэн үлэтир „Ачыгыт академия“ чилиэннэрэ кэлэн лизсийэни ааһан, оболору кытары үлэлэһэн бараллар. Сыллаабы дохуоттара, ортотунан, 1 мөл. солк.

тэннээр, быйылулаатан 1,36 мөл. солк. тийбит. Араас бырагыраамаларга, куонкурустарга сэлтөөх докумуону, бизнес-былааны оностон кириэсплэр, үл-харчы булунаан сайдыыга үлэтиллэр. Күһүкүгү быыстапкага үгүтү ыаһыны учуоттааһынна электроннай технологияга кириигэ бырайыак онорон киллэрбиттэрэ улахан санээрини ылбыт. Инникитин тыа сирин оболорун олохтоох усулуобуйага үлэтиргэ-хамсыырга, ордук тыа хаһаайыстыбатын үлэлэринэн дьарыктанарга, үөрэтиигэ өссө күүскэ үлэлэһэр былааннаахтар. Кинилэргэ ситиһиини!

Сыһыарыыны бэлэмнээтэ Алексей СЛЕПЦОВ.

Ажам саастаах дьон декадаларынан

Үлэбэ дьулурунан

Сир үрдүгэр араас эгэлгэ дьобурдаах дьоннор бааллар. Кинилэр бэйлэрин олохторунан, ол аата үлэлэринэн уонна дьобурдарынан Ийэ дойдularын албан ааттыыллар, суон сурахтыыллар. Онук дьон, биллэн турар, мээни сүтэн-оһон хаалбаттар, бааллар кинилэр дьон-сэргэ ортоугар, күннээби түбүктэригэр.

Матрена Ивановна Феофанова билиги Наммытыгар, Хамаҕаттабыт сирин-симэбин сөбүлээн, дьонун-сэргэтин таптаан олохсуйда. Кинини билиги эмиэ сөбүлээтибит, бэйэбитигэр чугаһата тутатыт. Кини сүрүн хаачыстыбата — билиитэ-көрүүтэ олохтооһо, үрдүктэн үрдүккэ дьулуһар улаҕалаах санаата Романтической өрө көтүүлээх ыра санаа суох киһитэ ол олохо ситиһиитэ кэмчи, кэчээтэй ыал алаадытын тэнэ буолааччы.

Матрена Ивановна Чуралчы Мырылатыгар, сиздэрэй, баай айылҕалаах Алдан өрүс хоннобун кууҕа кыдалыгар 1935 сыл олунньу 24 күнүгэр сулууспалаах кэргэнигэр төрөөбүтэ. Мырыла айар талааннаах үүнэр, айдар ыччат таптаан олохсуйбут уонна олохсуйар үтүө үктэллээх сир. Манньык кэрэ сирин көрбүт эрэ сэргийэр, манна тохтоло суох дьулуһар. Суруйааччылар айымньыларын аахтаахына, ол сирин көрбөккө да бүтэйдии сөгө-махтайа саныытын. Ол да иһин бу сир кэлсээнгэ элбээнэр, ырыаҕа холбонор, кинини умсугатар кэрэ ньуура. Алексей Бродников "Таптыыр эбээт сүрүбүм" дьун ырыата саамай кэрэ көстүүлээх, айылҕалаах Мырыла Эбэни олус сөпкө көһүбүтэ дьон сыанабылы быһаппар.

*Күнү кытта күн буолбут
Күтүмүрдэс бэйлэхэх,
Көстөөх сиртэн күлэ түрбүт
Күндү хайа дьырбиһилээх
Таастаах Амма үрэбин
Таптыыр эбээт, сүрүбүм.*

Куйаарга куйаар эбиллибитини, силбэйэ-силбайэ туора, уһаты баран эсөө кэнээн нэлэһийэ сүүрдэр эбээт, эрүслүт барахсан. Манна былыыр-былыр дьон хоһууна, иллээх санаалааба Эмуруйа баай сабагтан, баҕар ол да эниттэн буолуо, таптаан олохсуйбут. Ол туһунта буолан онно-манна ордон хаалбыт сэргэлэр, өтөхтөр оһоһоһоро элксиллэр.

Кыра оҕо сылдьан, Мотя Мырыла суех чээлэй хонуутугар көгүл таапалаан, доһоһон-көрүлээн, лыабы экирэтэн иритэ сүүрбүтэ. Оҕо сааһын айор ууннаах дьоллоох күнэ-дьыла күн эбээһинни курдук өйдөнүллэр. Оо, оҕо аас барахсан, кыһаҕыта суох көгүл доһоһон-көрүлээн ааспыт орой мэник аастарбыт умнулла охсон хаалбаттар. Таһан эми дьыл баһыгар-атаҕар санаан, араастан ылаһын эбээт.

Матрена Ивановна Феофанова-айылҕаттан бэрлилэр дьобурдаах алайааччы, тэрийээччи. Ити кэмгэ Хамаҕатта нэһилиэгэ кэни, улаата урара Никольскайы холбоон 1400 ити оһороро. Соһуос оробуочайдара утууга, сүөһүнү көрүүгэ-иитимгэ, от, урдук үлэтигэр таһаарылаахтык лэһиллэрэ. Дьон биир тэнник лэһиллэригэр усулуобуйаны уруорсаллара. Хаапылаах баар уолара тулуйуллубат. Сорохтор оҕону

көрүүтэн иһинэн үлэлээбэккэ оһороллоро сүөргү курдук көстөрө. Хамаҕаттабыт дьыссаат баар эрэри, оҕону барытын ылар кыах суоҕа. Дьыссаат сана дьыэтин олохтоохтор туруорсуллубуттара олоххо киирбэккэ, уһаан-тэһийэн иһэр. Үп-харчы болтуруоһа быһаарыллыахха быһаарыллыбакка, сыһыллан-соһуллан, уталыйан иһэрэ. Кэргэнни Егор Михайлович, Матрена Ивановна Феофановтар манна көһөн тигинээн кэллэлэр. Сана дьон билиилэрэ-көрүүлэрэ кизэн, олохтоох, оройуон салалтата Матрена Ивановнаны ыһыран ылан: "Дьыссаат сэбиэдиссэйинэн үлэлээ, үлэбэ киирбэккэ турар дьыһи үлэлэт, билиги көмөлөһүөхтү".

Үлэни туохтан сабалыыры быһаарыабыта. Бастааы соруунан үбүн-аһын булуу этэ. Үөрэх министристикэтин кабинетин аанын албахтык токсуйбута. Өрөөбөккө сүүрбүтэ. Биир күн куоракка, иккинигэр Нам ситэрииллээх кэмитиэтигэр. Кыыс оҕо уяана-хатана манна көстүбүтэ, сизили-хаамыы түмүктээх буолбута. Үбэ көстүбүтэ. Дьыссаат дьыэтин ситэрэн тутуу сабаламмыта. Ол-бу мэхэй баар буолан иһэрэ. Оннособор оһохтот киһини дэбигис булбактын. Көрдөһөн-ааттаһан, уопуттаах оһохтот Прокопий Карамзины ыһыран аҕалыта. Оҕо тэрилтэтин ирдэбилэ ураты болҕомтоҕо ыһыллар буолан, дьыһи тулсарга ына оһоруу үлэһиттэр күүстэринэн, кинилэр үлэбэ эллиэтинэстээхтик сыһыаннаһыларьттан улахан турулуктаах. Төрөппүттэр да туора турбатахтара, кэмийтэн кэмийгэр субуотунньукка күргүөмүнэн тахсаллара.

Матрена Ивановна сүрүн болҕомто-тун матырыкаалынай баазага уонна ону ханатыыга уурбута. Туһаныллар оборудоование, тулсарга мизбал, сөптөөх иһит-хомуос булуллуутугар күүскэ ыһсан үлэлээбитэ. Холбоһор, 60 тимир орон, 25 походнай орон, оҕону бөлөһүнэн арааран оһуоллар, олоһостор, утуулар танас кэмпилиэктэрэ атылаһыллан аҕалыллыбыттара. Ити үлэбэ суоллардар Полищиков Иван Иванович, Жирков Николай Дмитриевич сылайары аахсыбакка, тохтоон хаалбакка, күнүстэри-түүннэри үлэлээбиттэр. "Нам" соһуосдирэктэрэ Бочарев В.М., профком бэрэссэдээтэлэ Винокуров И.В., партком сэкирэтээрэ Спелцов В.Т., үөрэх салаатын сэбиэдиссэйэ Москвитин И.Р., управляющий Ядрев И.А. Хамаҕатта нэһилиэтин иһолкомун бэрэссэдээтэлэ Данилов Д.Г. ыйы-кэрдии биэрэн, үп-харчы өттүнэн улахан көмөнү онорбуттарынан махтанан туран ахтабын" — дьон Матрена Ивановна сэхэргийэр. Дьыссаат завхоза Жиркова Варвара Петровна, электрик-монтер Васильев М.П., о.д.а. эрчимнээх үлэлэринэн дьыссаат үлэтэ-хамнаһа кэмийгэр ситэриллэн бүлүгэ. Араас кэмгэ Колесова К.П., Ажсентьева М.Г., Нератова М.Н., Васильева А.Н., Каремзин П.П. күүс-нөмө буолбуттара. Үлэни-хамнаһы тэрийимгэ Жиркова С.С., Полищикова В.Р., Егорова А.С., Семенова М.Д. ордук чорботуллан үлэлээбиттэрэ. Оҕоһо үрдүк хаачыстыбалаах аһы бэлэмнээн аһатыыга Кокорев Е.Н. үтүө суобастаахтык үлэлээбитэ. Үлэтэ төһө да түбүктээх буоллар, түөрт оҕотун аһатан, таһыннаран дьыссаакка аҕалара, үлэ эрсиимин тутуһан үлэлээбитэ.

Кэлэктип үлэбэ көхтөөх, инициативалаах буолан, отделение уонна нэһилиэк тэрийэр үлэлэригэр актыыбынайдык кыттыбыта. Күһүн сүөһү кыстыкка киириитигэр хотону сыбааһын, эһи аһылык бэлэмийгэр субуотунньукка кыттыы — уопсастыбаннас көмөтүн эрийэр үлэлэр.

Дьыссаат ыраас туруктаах буоларыгар үлэ бэтэрээннэрэ А.Г. Местникова уонна Л.Ш. Шкина үчүгэйдик үлэлээбиттэрэ. Дьыссаат кэлэктибэ биир бириэмээбэ айар кэлэктиип оролун толорбуттаах эбит. Оччотооһу нэһилиэк тэрилтэлэрэ бэстибээлгэ уонна уус-уран самодеятельность көрүүлэригэр бары кытталлара, ол үгэс 1980-с сылларга да баара. Дьыссаат кэлэктибэ эдэр уонна

талааннаах ыччат түмүллэн, оройуонна кэнсиэр көрдөрүүтүн тэрийбитэ. Ону аһан Мэнгэ Хангалас, Чуралчы оройуоннарын нэһилиэктэрин бүтүннүү кэрийэн, кизэн бырагыраамалаах кэнсиэрдэри көрдөрөн, көрөөччүлэр биһирэбиллэрин ылбыта. Ити гастролга 1000 солк үбү киллэрбиттэр. Ити харчынан тугу ынабыт дьон субэлэспиттар Сэбиэдиссэй Феофанова Матрена Ивановна, үлэһит Жиркова Варвара Петровна айаннарын төлөбүрүн ылан уонна соһуостан көмөлөһүннээн, Москвага барарга быһаарынан, айанга туруналлар. Дьыһинэн, бу күүстээх санаа эбит. Харчылар да очко дэлэй буолбатах. Үлэбэ бэриниллээх буолуу, оҕо туһа дьон кыаллары толору оһоруу — дьыһинээх энтузиазм, патриотизм дьон манньык ааттыыллар. Оҕону үөрэтиигэ уонна иитимгэ эһин эгэлгэ пособиелары, сонньуурдары атылаһан, 28 баһылыканы онорон почтананыталлар. Москвага эрэ буолбакка, ону аһан Прибалтика өрөспүүбүлүкэлэринэн эмиэ сылдьан наадылларын булбуттар. Бу маладьыастарын кэр! Хамаҕатта дьыссаата оһотохто сэргэхсийэ түһэр. Манньык кэрэ оһоньуурдары, үөрэтэр-иитэр пособиелары Саха сиригэр ким да харахтаан көрө илик эбит. Феофанова М.И., Жиркова В.П. бу айымньылаах сырыларын өрөспүүбүлүкэ, оройуон оҕону иитэр тэрилтэлэрэ сэргии, ымсыыра көрбүттэрэ. Дьыссааты көрө, билэ надизлэни ааспакка, өрөспүүбүлүкэтэн тийгин быспакка кэлэр буолбуттара. Оройуонга бастын үлэлээх дьыссаат кэлэктиипин үлэтин уопутун үөрэх оройуоннаабы салаата кизнички тарбаһыта. Онон бу дьыссаат үлэһиттэрэ бэйэлэрэ үлэлэригэр эллиэтинэстэрин үрдэппиттэрэ. Бибилэтиэкэ тэриимиттэрэ, практической уонна теоретической билиилэрин үрдэппиттэрэ. Дьокуускайдаагы оһуолаҕа киириэн иннинээбэ оһолору бэлэмийэр училище устудьуоннара практикаларын сорох чааһын бу дьыссаат баазатыгар ыһтарга дуоһагар түлэрибиттэр. Бу—улахан ситиһи. Үлэни сатаан тэрийдэххэ, маасса көбүн сатабыллаахтык туһаннааха, манньык үчүгэй кэлэктиипи тэрийдэххэ сөбүн энтузиаст салайааччы Матрена Ивановна үлэтин холбура көрдүрбүтэ. Матрена Ивановна: "Ол сонньуурдарым билигик да туһанылла сылдьалларьттан куоталаһыларыгар үс сыл субуруччу бастаталаан, көһөрүллэ сылдьар Кыһыл Знамяны букатыннаахтык бэйэлэригэр хаалларбыттара.

Үлэни быраапсайдык тэрийээччилэр Полищикова Варвара Романовна, Данилова Мария Даниловна, Жиркова Анисия Семеновна, Васильева Александра Васильевна, о.д.а. буолаллар. Кэлэктиип үөрэтэр-иитэр үлэтин холбура атыттары үлэ сана нымаларыгар кынаттаабыта саарбаҕа суох.

Матрена Ивановна 42 сыл тохтоло суох үлэлээн баран, пенсияга тахсан оһорор. Итинчэ уһунуук үлэлээн наар хайбаһыл үрдүгэр сылдьыбыта. Кини көсүлэһининэн уонна тэрийимтинэн, Чуралчы оройуонун 1-кы, 2-с дьыссааттара үчүгэйдик үлэлиир эрсиимнэрэ оһоһуллубута. Саха сиригэр културунай тутуу биир сүрүн болтуруоһунан дьыссааттары тэрийи этэ. М.К. Аммосов 1920 сыллаахха бастааы оҕо тэрилтэлэрин тэрийэри туруорсан, олоххо киллэриллэрин ситиспитэ. Күн бүгүн оҕону ачытыы сааһыттан сурьуаа-бичиккэ, үлэбэ, ыраас буолууга иити сүрүн сорулутунан буолар. Оһуолаҕа киириэн иннинээбэ саастаах оһолору иити ураты болҕомтоһу эрийэр үлэ. Оҕоһо сылаас тапталы иити улахан эллиэтинэстээх. Матрена Ивановна үлэлиир кэмийгэр дьыссаакка штатнай расписание быһыытынан 50 оҕоһо 8 үлэһит көрүлүрө. Сэбиэдиссэй очотугар завхоз, медицина тэрият, психолог, социолог-баспылаатал үлэлэрин барытын толороро. Манна дэгиттэр

билии, уопут эрийиллэрэ. Иллан бириэмэ бэйэбэр ордубат. Кизнэ дьыһыбар хойуттан кэлэн баран, сарсыарда эрдэ эмиэ үлэбэр ыксыытын. Эдэр киһи эрчимэ, сатабыла мунура суоһуттан билигин сонньуйабын эрэ. Биир киһи үлэтэ дьизтэххэ, сөбүмэр элбэх. Оччотооһу олох ирдэбилэ, күүрээһэ үрдүктөн үрдүккэ, үчүгэйтэн үчүгэйгэ дьулуһуу буолара. Ол умсулҕаныгар сороһор дьизтээбэ түбүк, бэйэн кыһаппан умнуллар түгэннэрэ да бааллара. Ити таһынан төрөппүттэри кытта, ааһан сиппэт уопсастыбаннай үлэни толоро сүүрүү — уталыйбат сорултар Матрена Ивановна ол кэмнээбэ түбүктээх үлэтин туһунан бу курдук ахтар: "Ону таһынан иитэр-үөрэтэр үлэ бырагыраама быһыытынан ытыллар төрөппүттэрин, тэрилтэн уопсай муньаһа, атын да үлэни тэһиэ ытыһаһын. Оһолорго үрүн аһы, үтү, сүөгэйи, суораты, издэһэйи, атын да бородууктаны салаасканан сөһөр этибит." Үлэбэ дьыһинээх бэриниллээх, үлэбэ дууһатынан умайар киһи түбүтэ, инники соруга. Хаһан баҕарар манньык патриоттар оһуу хамсатар күһүнүн буолаллар.

Саха сирин суруйааччылар Чуралчы оройуонун Эрилик Эристиин аатынан холхуоһу кытта шефтэхэ сылдьыбыттара Фермаларга, үлэ кэлэктииптэригэр сылдьан дьон үлэбэ көбүн, турунуутун бэлиэтээбиттэр. Ити барытын түмүгэр Чуралчы улууһа билигин өрөспүүбүлүкэ биир бастык үлэлээх улууһунан буолар.

Бэйэлэрин дьыһалаларын үчүгэйдик билэр М.И. Феофанова курдук үлэ маяктара, энтузиастара эрэ төрөбүт сирин, дьонун-сэргэни сэргэхситэллэр.

Кэргэнэ Егор Михайлович — айылҕаттан бэрлilibит суруйар, этэр, ыллыыр ураты дьобурдаах. Кинини бастаан Орто Арыыга 1988 сыллаахха сайын көрбүтүм. Мин оттуу сылдааһын. Сөбүтөһүн сонуйан оһордохтунан. Полищиков Иван Ивановичы кытта бэрт улахан сүгэхтээх тэл курдук чэлчэки-чэлчэкитик дугуммахтаан хаампыт киһи кэллэ. "Киминий, туоххунуй?" дьон быһаарысы сөччө буолбата. Оттуур сир көрдүү сылдааһалар эбит. Сарсыарда быһаарыахпыт дьон буолла. Балааккаларын туруоран, чэйдээн утуйдлар. Хор, онно Егор Михайлович ырыаһытын, тойуксутун билбитим буоллар, ыллатыам хаалбыт дьон билигин саныытын. Кини оһуолаҕа үлэлээбитэ. Уус-уран самодеятельность көхтөөх, хорга, аһаамбылыга биригэ кыттабыт. Егор Михайлович — хомусчут, хоһооньут. Феофановтар иккизэн үлэбэ, уопсастыбаннай үлэбэ, уус-уран самодеятельность актыыбынайдык кытталлар. Түөлбэ үлэтигэр улаханньык көмөлөһөллөр. Салайааччы К.Е. Семеновна тэрээһин ыһтар буоллабына, сүбөһэтэ, көмөлөһүннэрэ бастаан Феофановтарга сүүрэн кэлэр — онук үтүө санаалаах ыаллар.

Матрена Ивановна — эгэлгэ дьобурдаах. Кини педагогический училищени үөрэнэн бүтэрбитэ ити таһынан медицина тэриятэ. Хайаларын да тэһиэ тутан хотуулаахтык үлэлээбитэ. 42 сыл дьон — этэргэ судургу. Төһөлөөх үтүс санаа, быһаан олоххо киириитин тэрийсиптэ, олохтоһула буолуой? Пенсияга тахсан да баран, түбүгэ көбүрээбэтэ, өсөө эбиллибиккэ дылы. Дьыэтигэр оһуруот аһын үүнэриинэн дьарыктанар. Хортуолууу, халпыыстаны, сүбөкүлэни, моркубу, редиска хаһын, төһөтүн ааһан да сиппэкиин. Сарсыарда эрдэ туран сөрүүннэ бөбөйдийэр, сыыс отун ыһыыр, уу кугар. Хата турба устун уу кэлэр буолан, мэлдьи хаһаастаах. Сибэһитин арааһа эмиэ үтүс. Чугастыы ыалларыгар арассаада биэрэр. Оһордуу, көрүү-харайыы болтуруостарыгар сүбэһит, агрономтан ордо сыһара буолуо дьисаныытын. Элбэһи ааһар бэлиэтэнэр буоллааха үчүгэй, билигин литэртэригэр баҕас дэлэй. Матрена Ивановна ити курдук бастын үлэһит, сүбэһит, дьыһинээх наставник, чугас доһор.

Матрена Ивановна — Нам улууһун. Хамаҕатта нэһилиэтин бочуоттаах олохтооһо.

Георгий КРИВОШАПКИН,
"Хамаҕаттам — мин дойдум"
книгэтигэр, 2012 с.

